

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

ЛУКАШ ГАЛИНА ПАВЛІВНА

УДК 81' 373.2: 81' 371

**УКРАЇНСЬКИЙ КОНОТОНІМІКОН:
СТРУКТУРА І ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2011

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі загального мовознавства та історії мови Донецького національного університету Міністерства освіти й науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант – доктор філологічних наук, професор
Отін Євген Степанович,
Донецький національний університет,
завідувач кафедри загального мовознавства та історії мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Сологуб Надія Миколаївна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу стилістики та культури мови;

доктор філологічних наук, професор
Белей Любомир Омелянович,
Ужгородський національний університет,
професор кафедри української мови;

доктор філологічних наук, професор
Ковалевська Тетяна Юріївна,
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова,
професор кафедри української мови.

Захист відбудеться „5” жовтня 2011 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту української мови та Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Автореферат розіслано „31” серпня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

С.П. Бибик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Власні назви – це категорія слів, що вживаються для репрезентації одиничного об'єкта. Функціонуючи в мові, вони розширюють свою семантику, додатково збагачуючись низкою інших змістових компонентів вторинної природи, пов'язаних із визначенням місця їхніх референтів у певній культурі. Аналіз етнокультурних складових, закладених у вторинній онімній номінації, активно вивчають у сучасній російській ономастиці (О.Л. Березович, Л.І. Зубкова, Т.В. Олійник, Е.М. Костюченкова, І.С. Карабулатова й ін.). У практиці вивчення переосмислених українських власних назв він постає лише фрагментарно (В.В. Жайворонок, В.І. Кононенко, В.Л. Іващенко, Т.О. Федоренко, Н.В. Слухай та ін.).

Ономастичні роботи останнього десятиріччя тісно пов'язані із сучасною антропоцентричною парадигмою і враховують синергетичні та онтологічні закони розвитку онімних систем, які співвідносяться з їхнім ментальним існуванням. Цей напрям зумовлює потребу різнобічного дослідження власних назв, уможливує вивчення онімного матеріалу не тільки з позицій класичних теорій, а й із застосуванням, крім етнолінгвістики, методик семіотики, психолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики. Підтверджуючи доцільність послуговування поняттями „концепт / гештальт / фрейм“ у дослідженнях пропріальної лексики, О.Ю. Карпенко порушує проблематику когнітивної ономастики. У сфері лінгвокультурології відбувається перехрещення термінів „концепти / стереотипи / уявлення“ (А. Вежбицька, І.О. Захарченко, Л.П. Іванова, В.Л. Іващенко, В.В. Красних, В.А. Маслова та ін.); у такому ракурсі ці поняття розглядають на психолінгвістичному рівні (А.А. Залевська, О.О. Селіванова, В.Ф. Старко, О.М. Цапок, І.Б. Штерн та ін.). Проте в українському мовознавстві ще недостатньо розроблено практику застосування концептуального аналізу для обґрунтування семантичного розширення власних назв, тому лінгвоконцептуальний аспект вивчення онімного значення та його розвитку потребує глибших комплексних студій.

Образні імена-характеристики, влучність яких помічена ще з часів «Поетики» Аристотеля, на сучасному етапі привертають увагу дослідників як об'єкт ономастики з погляду творення, сприймання, поширення та соціалізації власних назв. Установлюючи співвідношення денотації та конотації у власних назвах, мовознавці роблять спроби виявити роль екстралінгвальних та інтралінгвальних факторів як детермінантів онімної конотації (О.О. Тараненко, Л.М. Буштян, Н.В. Ботвина, О.І. Бикова, Е.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, Ю.П. Вишенська, Н.В. Муравйова, Г.Д. Томахін, Б.С. Шварцкопф, Є.М. Беліцька, В.Ю. Канна та ін.).

Через хистку позицію перебування імен образної номінації на межі ономастикону їхній лінгвістичний статус досі характеризували за допомогою

поняття стадії, ступеня або ситуативності / узуальності апелятивації. У класичній лінгвістиці власні назви, уживані поза прямою референцією, найчастіше відносили до загальних назв, ототожнюючи їх із деонімами. Нерідко ці пропріальні одиниці пов'язують із антономасією (антономазією); називають крилатими словами, ептонімами (Л.П. Дядечко), метафоричними онімами або онімними метафорами (І.Е. Ратникова, І.В. Хлистун), онімами, які передають фонову інформацію, «ономастичними реаліями» (В.О. Ражина), модифікованими власними назвами (О.А. Стишов), іменем-знаком, іменем-символом та іменем-міфом (Д.М. Тарасов), образними іменами, що постали внаслідок вторинної онімної номінації (М.Е. Рут); знаковими іменами (Г.Д. Клочек), пропріативами процесу оказіонального переходу власної назви в загальну (В.І. Болотов); апелятивованими онімними одиницями (І.М. Ковальова); зрештою, – прецедентними іменами (поняття виділене в кінці ХХ ст. Ю.М. Карауловим, Ю.О. Сорокіним і перенесене на власні назви Д.Б. Гудковим, В.В. Красних, О.Л. Березович, Г.Б. Мадієвою).

Близьким до якісної характеристики онімів образної номінації є семіотичне поняття кондесованих символів М. Едельмана з його вказівкою на те, що будь-який символ спроможний перерости свою референтну роль, якщо його об'єкт набуває статусу публічної фігури чи соціального явища.

Референтні конотації вторинної онімної номінації органічно зливаються з конотаціями емоційно-експресивного плану. Конотативний компонент онімного значення, актуалізований у власних назвах образної номінації, насамперед у поетонімах, інколи відносять до алюзій, відзначаючи його інтелектуальний (Л.П. Петрова, Л.І. Шевченко), прагматичний (Л.І. Дука) або інформаційно-оцінний потенціал (Л.О. Белей та ін.).

Вторинна онімна номінація спричинена асоціативним характером людського мислення. Переосмислення значення імен у процесі вторинної номінації відбувається відповідно до логічної форми тропів. У дослідженнях з ономастики останнього десятиліття стає чіткішою відмінність між термінами *оказіональні*, *прецедентні*, *метафоричні* та *символічні* власні назви, що використовуються для позначення імен образної номінації. Ці терміни відтворюють сам процес появи подібних онімів. На пропріальні одиниці, збагачені вторинними референтними конотаціями, як на продукт дії цього процесу, його результат звернув увагу Є.С. Отін. Такі переосмислені імена він назвав *конотативними онімами*, або *конотонімами*, уперше характеризуючи їх як власні назви, а не як категорію, перехідну від власних назв до апелятивів. Дослідник окреслив основні положення теорії конотативної онімії, присвятивши аналізу конотонімів більше тридцяти робіт, уклав «Словарь коннотативных собственных имен» (перше видання – 2004 рік).

Вивчення процесу “перевтілення власних назв” із позицій теорії конотативної онімії передбачає його чіткіший аналіз, оскільки уможливило б детальніший розгляд усього механізму поступових змін онімної семантики.

Нині є потреба інтегрувати знання з конотативної онімії щодо складного лінгвістичного явища – семантичного розширення власних назв.

Актуальність дослідження. Розв'язання питань про семантику власних назв і її розвиток потребує обговорення найзагальніших проблем, пов'язаних із розумінням сутності лексичного значення та методології його опису. Вивчення онімного значення з позицій лінгвістики (семасіології), семіотики, прагматики, когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології виявляє багато спільних позицій. У роботах загальнотеоретичного характеру, які дозволили б систематизувати й узагальнити накопичений матеріал з української конотонімії, спостерігається певна лакунарність. Тому актуальність дослідження зумовлена потребою побудови теорії конотативної онімії на матеріалі українського конотонімікону; важливістю комплексного вивчення конотативних власних назв із позицій цієї теорії для встановлення принципів формування українського конотонімікону та чинників його розвитку; відсутністю монографічних праць, присвячених аналізу механізму появи конотонімів як чинника збагачення лексичного складу мови; а також потребою систематизації фактичного матеріалу з української конотонімії. Крім того, увага до власних назв і до ономастичних проблем ХХІ ст. залишається незмінною внаслідок залучення в коло зацікавлень нових денотатів номінації та значного розширення ономастикону. Окреслення сучасних тенденцій розвитку мови, формування нових галузей мовознавства, зміна картини світу стимулюють розвиток теорії ономастики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах комплексної наукової теми кафедри загального мовознавства та історії мови Донецького національного університету «Актуальні питання сучасної лексикології та лексикографії» (номер державної реєстрації ДР 013U00370). Тему дисертації затверджено вченою радою Донецького національного університету (протокол № 9 від 31 жовтня 2008 року).

Мета дисертації – вивчити структуру та чинники формування українського конотонімікону в контексті загальних закономірностей утворення нових онімних значень в інтра- та інтерлінгвальному аспектах, виявити їхні особливості в українській мові.

Досягнення цієї мети пов'язане з виконанням двох блоків **завдань**.

Один із них скеровано на лінгвістичний опис українського конотонімного простору, що передбачає:

- розробити модель конотонімікону в сучасному ономастичному просторі України; подати характеристику української конотонімії із застосуванням методики концептуального аналізу;

- встановити зміст українського конотонімікону як інтер- та інтралінгвальної системи, структурувати його на основі зонально-польового принципу;

- з'ясувати чинники становлення, розвитку української конотонімії, її джерельну базу; категоріальний апарат;

- визначити особливості формування й функціонування української конотонімії;
- виявити специфіку семантичного простору конотонімів у парадигматиці та синтагматиці української мови;
- окреслити тенденції поповнення лексики української мови внаслідок конотонімізації власних назв.

Інший блок орієнтовано на вивчення процесу семантичного розширення власних назв як фактора розвитку ономастикону, а саме:

- проаналізувати семантичне розширення власних назв у світлі теоретичних інтерпретацій природи значення;
- простежити розвиток значення конотонімної лексики в контексті концептуалізації та мовної категоризації світу;
- дослідити механізм конотонімізації як прояв семантичного розширення власних назв;
- обґрунтувати теоретичні засади опису семантичної структури конотативних онімів як ономастичної універсалії.

Об'єкт дослідження – українські власні назви різних розрядів, що функціонують у мовленні і як звичайні пропріальні одиниці – імена об'єктів довкілля, і як оніми образної номінації, внаслідок семантичного розширення збагачені додатковими референтними співзначеннями.

Предмет аналізу – властивості онімної семантики, у яких виявляється мотиваційний, концептуальний, образний, когнітивний потенціали, спрямовані на семантичну модифікацію власних назв.

Методи дослідження. У дисертації використано *описовий метод*, який уможливив здійснити синхронний аналіз інтер- та інтралінгвальної конотонімії, систематизацію складу української конотонімії в парадигматичному та синтагматичному аспектах, представити джерела її формування. Методику *концептуального аналізу* зорієнтовано на виявлення механізму семантичного розширення власних назв. Вона поєднує в собі *аналіз мовної* (загальна і часткова категоріальна семантика імені, з'ясування всіх можливих значень та способів уживання, встановлення узусного поширення, визначення словотвірного гнізда, парадигматичних та синтагматичних відношень концепту власної назви з іншими словами) і *культурної* (прецедентна ситуація, що породила конотонім; історична довідка про досліджуване явище; визначення місця й ролі онімного концепту в пареміях і фразеологічних зворотах, художніх та публіцистичних творах, у мовленні тощо) *семантики*. Концептуальний аналіз здійснювався із застосуванням *дистрибутивного, компонентного, контекстуального, інтерпретаційного, етимологічного, зіставного* й ін. методів аналізу. Для характеристики поняття «концепт» застосовано синкретичний метод і поєднано дві методики дослідження – *когнітивну* та *лінгвокультурологічну*. *Методи ідеографічного опису, дедуктивного й індуктивного аналізу* сприяли виявленню складу і структури українського конотонімікону, визначенню типології конотонімії; *метод ступеневої ідентифікації значення* –

співвіднесенню онімного значення з певною поняттєвою сферою і визначення етапів конотонімізації; *методом семантично-поняттєвого поля та контекстуально-ситуативного інтерпретаційного аналізу* досліджено кореферентні співзначення конотонімів.

Матеріалом дослідження стали узуальні та okazіональні конотоніми української мови, вибрані з фольклорних, художніх, публіцистичних та науково-популярних текстів різних часових зрізів, газет і журналів та їх електронних варіантів, із матеріалів Інтернету, лексикографічних джерел, з усного мовлення, радіо- та телепередач. Загалом було досліджено 1738 узуальних та okazіональних конотонімів та їх варіантів з активними та пригаслими конотемами в 11340 випадках слововживання. З метою зіставлення залучалися російські, білоруські, польські, чеські, англійські, грецькі та іспанські конотоніми, подані та проаналізовані в роботах дослідників.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що це перший досвід загального обґрунтування теорії конотативної онімії, а також комплексного опису конотативних власних назв у контексті положень цієї теорії на матеріалі української мови.

Уперше:

- *визначено* склад, структуру, джерела виникнення і чинники формування українського конотонімікону, семантичний простір конотативної власної назви в мові та мовленні; роль конотонімів у часово-просторовому моделюванні дійсності; словотвірний потенціал української конотонімії; її парадигматику та синтагматику;

- *простежено* ознаки системної організації української конотонімії; інтерлінгвальну та інтралінгвальну мінливість структури онімного значення; механізм конотонімізації; роль okazіональності та прецедентності в цьому процесі; умови та етапи конотонімізації;

- *сформульовані поняття* okazіонального конотоніма; конотонімного концепту; системи конотонімії, основних понять конотоніміки як науки про конотоніми;

- *розроблено* схему концептуального аналізу семантичної структури конотонімів;

- на лінгвістичному, когнітивному, семіотичному, концептуальному та лінгвокультурологічному алгоритмах дослідження представлено аналіз природи онімної семантики.

Удосконалено: систему положень теорії онімної номінації; визначення мовного статусу онімів образної номінації; обґрунтування провідної ролі конотації в семантичному збагаченні власних назв; характеристику ознак і властивостей конотонімів.

Дістали подальший розвиток термінологічний апарат ономастики; способи аналізу онімної семантичної структури; загальна характеристика конотонімів та їх типологія.

У науковий обіг уведено й проаналізовано *новий онімний матеріал* – українську конотонімію.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що репрезентований у ній фактичний матеріал, положення, узагальнення й висновки вводять нові знання про систему української конотонімії, розвивають і поглиблюють уже відомі постулати теорії конотативної онімії. Комплексний аналіз українського конотонімікону дав змогу зробити важливі узагальнення щодо системної організації конотонімії. Це дозволило окреслити місце конотонімів як окремого онімного класу в системі пропріальної лексики. Дослідження розкриває сутність процесу розвитку онімного значення, що лежить в основі збагачення лексики мови внаслідок конотонімізації власних назв. Результати дослідження поглиблюють розуміння семантичної структури онімів та процес її розширення. Комплексне вивчення українського конотонімікону в інтер- та інтралінгвальному аспектах забезпечує ґрунтовність висновків про конотонім як ономастичну універсалію.

Практичну цінність виконаної роботи визначає можливість застосування в дослідженнях із загальної теорії ономастики висунутих і обґрунтованих у ній положень теорії конотативної онімії та одержаних результатів щодо складу, структури та чинників формування українського конотонімікону. Матеріали й результати дисертаційної роботи можуть бути використані в практиці викладання лекційних курсів та спецкурсів з української мови; у створенні навчальних посібників, лекційних і семінарських занять з української ономастики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, семіотики, лінгвокультурології, когнітивної ономастики для вищих навчальних закладів, а також в онімографічній практиці.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювалися на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Донецького національного університету (2007-2010 рр.). Основні положення дисертації було висвітлено в доповідях на таких міжнародних та всеукраїнських конференціях: XI Міжнародна ономастична конференція „Традиційне і нове у вивченні власних імен“ (Донецьк, 2005 р.); IX Міжнародна наукова конференція „Семантика мови і тексту“ (Івано-Франківськ, 2006 р.); III Міжнародна наукова конференція „Русский язык: система и функционирование (к 80-летию профессора П.П. Шубы)“ (Мінськ, 2006 р.); Міжнародна наукова конференція „Актуальні проблеми філології та перекладознавства“ (Хмельницький, 2007 р.); I, II, III Кримські Міжнародні Михайлівські читання „Власна назва в російській і світовій літературі“ (м. Саки-Євпаторія; Феодосія, 2007, 2008, 2009); I, II, III, IV, V Святогірські ономастичні читання (Святогірськ, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010 рр.); XII Міжнародна ономастична конференція „Українська ономастика у загальнослов'янському контексті“ (м. Чернівці, 2007 р.); Міжнародна конференція „Ономастика і література“, присвячена 50-річчю літературної ономастики і 80-річчю В.М. Михайлова (м. Горлівка, 2008 р.); IV Всеукраїнська науково-практична конференція „Василь Стус: життєві і

творчі контексти“ (Донецьк, 2008 р.); Міжнародні науково-теоретичні Граматичні читання-V (Донецьк, 2009 р.); XIII Всеукраїнська ономастична конференція з міжнародною участю (Ужгород, 2009 р.); XVIII Міжнародна наукова конференція „Мова і культура“ ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2009 р.); X Міжнародна наукова конференція „Семантика мови і тексту“ (Івано-Франківськ, 2009 р.); Міжнародна науково-практична конференція „Стратегии исследования языковых единиц“ (Тверь, 2010 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція „Проблеми прикладної лінгвістики“, присвячена 130-річчю від дня народження Л.В. Щерби (Одеса, 2010 р.); II Міжнародна наукова конференція «Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў» (Мазир, Беларусь, 2010 р.); III Міжнародний науковий форум „Простір гуманітарної комунікації“ і I Міжнародна науково-практична конференція „Культурологія в просторі гуманітарної комунікації“ (Київ, 2010 р.); I Міжнародна наукова конференція „Мова і сакральність“ (Чернівці, 2010 р.); III Конгрес Асоціації російських культурологів (Санкт-Петербург, 2010 р.).

Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри загального мовознавства та історії мови Донецького національного університету, а також на спільному засіданні відділу стилістики та культури мови й відділу ономастики Інституту української мови НАН України (протокол № 2 від 21 квітня 2011 року).

Публікації. З теми роботи опубліковано монографію „Актуальні питання української конотоніміки“ (2011р.), 31 наукову статтю, з них 22 – у виданнях, затверджених ВАКом України як фахові (усі статті одноосібні).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, Додатка А «Словник конотативних власних назв» (350 с.) із переліком графічних знаків та скорочень, списку використаної літератури (994 позиції), списку використаних джерел (105 позицій) та їх умовних скорочень. Повний обсяг дисертації – 862 с., текстова частина викладена на 413 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність і новизну обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, подано джерела фактичного матеріалу й методи його аналізу, розкрито теоретичне значення й практичну цінність роботи, доведено наукову новизну дисертації, подано відомості про апробацію основних її положень та зазначено кількість публікацій, що відображають загальну концепцію, теоретичні й практичні результати роботи.

У **першому розділі дисертації** „Процес семантичного розширення власних назв у світлі теоретичних інтерпретацій природи значення“ йдеться про основні аспекти дослідження онімної семантики. Складність огляду процесу семантичного розширення власних назв у контексті

теоретичних інтерпретацій природи значення загалом та онімного значення зумовлена, по-перше, відсутністю загальної теорії значення, по-друге, загальнонауковістю проблеми та розмитістю онтологічних меж предмету аналізу. Така ситуація здебільшого характерна для досліджень, що перебувають на перетині різних наук.

Виявлено, що всі окреслені в роботі аспекти вивчення природи лексичного значення (семіотичний, когнітивний, лінгвокультурологічний, семасіологічний) мають спільні положення. З'ясовано, що у свідомості мовної особистості внаслідок її належності до певної культури існує стереотипне ядро знань (когнітивна база, або ядро культурного простору, або семіосфера) і складається воно з глобальних, національних та локальних елементів. Узагальнення знань пов'язане з поняттям концептуалізації світу (глобальні та національні елементи) й особистим сприйняттям дійсності (локальні елементи). Концептуальне осмислення категорій культури втілюється в системі образів, яка формується, повторюється і здатна відтворюватися в процесі соціалізації індивідуума. Образи мають денотативний та конотативний компоненти. Спілкування в певних ситуаціях передбачає актуалізацію спільної інформації. Тому важливо враховувати, що відомо комунікантам про подію та ситуацію, яка виступає екстенсіоналом висловлення. Повторювана осмислена відтворюваність культурної інформації породжує поліденотатність.

Установлено такий алгоритм спільних позицій теорій природи лексичного значення: *когнітивна база* (глобальне, національне, локальне) → *комунікативна ситуація* (актуалізація спільної інформації) → *повторюваний образ* (концепт, культурна конотація, стереотип) → *поліденотатність*.

Жодна теоретична інтерпретація не може претендувати на статус абсолютної істини, проте поєднання кількох наукових парадигм висвітлює предмет дослідження з різних боків. Так, на засадах парадигмоцентричного підходу до явищ мови визначено традиційні напрями дослідження онімного значення і ставлення до природи значення на різних етапах розвитку наукової думки.

Проаналізовано один із варіантів моделювання семантики оніма, пов'язаний із розробкою концепту власної назви, – концептуальну модель семантики топоніма М.В. Голомидової, доповнену О.Л. Березович. За цією схемою в роботі розглянуто семантику конотоніма *Агасфер* (*Агасвер*). У трьох рівнях згаданої концептуальної моделі (концептуальне ядро, прагматична зона і семантичні зв'язки) у конотонімі *Агасфер* насамперед визначено традиційне концептуальне ядро. Воно має сталу структуру і складається з таких компонентів: загальна категорійна семантика – онім; особове ім'я; часткова категорійна семантика – міфоантропонім; літературний антропонім; часткова характеризувальна та індивідуалізувальна семантика – персонаж легенди XIII ст., згідно з якою був приречений на вічне блукання за відмову Христові у відпочинку біля свого дому по дорозі на Голгофу.

До прагматичної зони віднесено: емотивний компонент: ‘неприкаяний’ і фреймові компоненти: ‘вічний блукалець’ і ‘невгамовний мандрівник’.

Аналіз семантичних зв’язків передбачає встановлення синонімії: часто вживаний синонім конотоніма *Агасфер – Вічний Жид*; контекстуальний синонім *Мойсей: Я вічно безпритульний Агасфер, я Мойсей, який сорок років кружляє в пустелі, яку можна пройти за сорок днів* (П. Загребельний) і *Марко Пекельний, Марко Проклятий* (на думку деяких дослідників, це український варіант міфологеми вічного блукальця *Агасфера*).

Лінгвістичний та філософський погляди на формування онімного значення засвідчили, що сучасний стан проблеми вивчення природи семантики і семантики пропріальних одиниць зокрема відзначено подальшим розвитком семасіологічного й ономасіологічного напрямів. У роботах із семасіології продовжують пошуки методів аналізу наявного значення в онімі. Усталеними традиційними поглядами цього напрямку на онімну семантику в ономастиці вважають висновки О.В. Суперанської про те, що власна назва належить до спеціальної лексики і значення власної назви не дорівнює значенню апелятива та ніколи ним не обмежується. Значення власної назви – фактор суспільно-історичний; тому, крім лексичного компонента, власна назва містить екстралінгвальні складники (естетичний, афективний, морально-оцінний та ін.).

Теорії ономасіологічного напрямку характеризуються спробами змоделювати процес появи значення в онімі. Для цього використовують досвід різних суміжних наук – когнітивістики, лінгвопсихології, етнолінгвістики, лінгвокультурології, семасіології тощо. На основі таких досліджень доведено, що власна назва містить інформацію, оскільки називає об’єкт. Будь-яка інформація про об’єкт входить до онімної семантичної структури. Семантична насиченість оніма різна в різних людей. Оскільки ім’я розширює свою інформаційну значеннєву базу із набуттям соціально-культурної вагомості, виявити механізм розвитку семантики насамперед допомагає застосування когнітивних критеріїв. Одним із основних компонентів онімної семантичної структури стає образний компонент як конкретно-чуттєве уявлення.

У дослідженнях обох напрямів зацентровано увагу на високій здатності оніма до семантичного розширення.

У цьому розділі розкрито сутність семіотичного методу дослідження онімного значення й доцільність його застосування для аналізу конотонімів. Відзначено, що переплетіння поняття ‘концепт’ у когнітивній лінгвістиці й у лінгвокультурології спричинило поєднання когнітивного та лінгвокультурологічного методів дослідження. Тому в розробках концептів власної назви усталилося розуміння динаміки значення як співвідношення між рівнем уявлення (образом) та рівнем інтерпретації мовного вираження. Процес семантичного розширення власних назв породжується зміщенням думок про різні індивідуальні об’єкти. У семантичній структурі пропріальної одиниці важливе місце посідає образний компонент, який завдяки прагненню

до інтелектуального розвитку, експресивного називання, здатності до відтворення, повторюваності та впізнаваності в певних комунікативних ситуаціях стає основою для розвитку онімної семантики. Через це одиницею семантичного наповнення оніма запропоновано вважати конотонімний концепт.

Онімне значення та конотонімний концепт репрезентовано також і як одиниці мовної (та її частини – онімної) й концептуальної картини світу. Відзначено, що мові властивий як універсальний, так і національно-специфічний спосіб концептуалізації дійсності, а в проблемі семантичних змін виявляється діалектика взаємин мови зі світом та свідомістю людини. Міждисциплінарний синергетичний підхід до вивчення онімів уможливує детальніший аналіз взаємозв'язку мови та культури.

Дослідження мови з погляду її комунікативного призначення і його семантичного наповнення вимагає виходу на рівень визначення інформативної цінності мовних одиниць. Когнітивна роль мови в такій інтерпретації безпосередньо пов'язана з процесом мовотворчості, який є важливим чинником не тільки змін, а й самого формування мови і культури.

У другому розділі “Конотонімізація як вияв семантичного розширення власних назв” розглянуто механізм виникнення конотонімів. Визначено, що семантичне розширення власних назв відбувається на основі раніше пізнаного знання, зміст якого може переосмислюватись у позачасовій та позапросторовій доміні. Зміщення структури базового онімного значення починається тоді, коли якийсь об'єкт, названий іменем, стає інформаційно вагомим у соціумі. Власне ім'я ототожнюється з цією інформацією, може її замінювати, стає її знаком, одночасно виявляючи логічну та емоційну оцінку об'єкта. Саме так виникає **конотонім** – *онім, збагачений новим значенням унаслідок асоціативно-образного мислення, передумовами сприйняття якого стають раніше пізнані чуттєві образи, інтелектуальний рівень та особистісне розуміння його суб'єктом.*

Процес появи такого оніма названо **конотонімізацією**. З одного боку, він ототожнюється з апелятивацією, тобто переходом власних назв у загальні; з іншого – з деонімізацією, втратою онімом своїх ознак. Дослідження етапів своєрідного „завмирання“ онімів на шляху семантичного перевтілення змушує звернути увагу на нову групу власних назв, які певний час перебувають у силовому полі дії цього процесу.

Типологія конотативних онімів спирається насамперед на основні положення теорії конотонімії. Типологія конотонімів Є.С.Отіна за класифікаційними критеріями є дуже широкою й охоплює традиційні просторові (у різних мовах) та часові (діахронні) координати. Зокрема це *узуальні та okazіональні конотоніми*. Узואльні конотоніми мають *інтра- та інтерлінгвальний* характер. Конотоніми розрізняються також за *референтною основою*: існують конотативні антропоніми, топоніми, артіоніми, бібліоніми, зооніми тощо. Залежно від семантичного обсягу й характеру смислової структури конотоніми можуть бути *моно-* й

поліколотемні. За діахронною ознакою конотоніми мають або живу конотемну структуру, або складаються з елементів пригаслих значень. І зрештою, конотоніми можуть мати різну спроможність до деривації.

Наявна типологія поширена кількома моделями. Простежено вживання конотонімів за стилями, у яких вони слугують образними одиницями. Критерій стилістичної належності важливий для з'ясування конотативних компонентів онімного значення. Найпоширеніші *публіцистичні конотоніми*, оскільки мета публіцистичного стилю – вплинути на читача (слухача – у телевізійних жанрах комунікації): *Європа* ('цивілізація'), *Палестина* ('рідна земля'), *Мекка* ('місце поклоніння святиням'), *Атлантида* ('світ, що безслідно зникає'), *Палермо* ('кримінальний район'), *Клондайк* ('місце, що приховує скарби'), *Жанна Д'арк* ('героїня, патріотка'), *Дон Кіхот* ('романтик'), *Остан Бендер* ('спритний шахрай'), *Попелюшка* ('незаможна дівчина'; 'заробітчанка') тощо. Частотними є *розмовні конотоніми*: *Абрам*, *Абрамович*, *Рабинович*, *Цукерман* ('єврей'), *Хвеська* ('дурна та балакуча жінка'), *Солоха*, *Химка*, *Хівря* ('язиката, надто говірлива та дурнувата жінка'), *Бобик*, *Барбос* ('зневажливе звертання до особи'), конотоніми молодіжного сленгу *Андерсен* ('брехун, вигадник'), *баунті* ('буряковий самогон'), *Армагеддон* ('стан сп'яніння'). *Белетристичні конотоніми* найчастіше використовуються для характеристики персонажів художніх творів: *Понтій Пілат* ('зłodій, нелюд'), *Соломон* ('мудрець'), *Цицерон* ('оратор'), *Адам* ('давня людина'), *Квазімодо* ('горбун, некрасива людина'), *Казанова* ('невгамовний коханець'), *Асмодей* ('носій зла') та ін.

Найменш уживаними є *наукові конотоніми*, які виникли з метою точніше означити комплексні поняття. Науковий стиль здебільшого звертається до так званих „штучних“ конотонімів, наприклад, коли йдеться про класифікацію психологічних типів людини за іменами історичних осіб або літературних персонажів: *манілов*, *голохвастов*, *дон-кіхот* тощо. Усталені назви відтінків кольорів автомобілів викликані асоціаціями, пов'язуваними з певним географічним об'єктом: *альпи* – це білий металік; *вавилон* – сіро-бежевий неметалік; *балтика* – холодний темно-синій неметалік, *піцунда* – неметалік зелено-блакитного кольору тощо.

Багато термінів наукового стилю є онімами, що деонімізувалися без конотонімізації. Це назви фізичних одиниць (*ампер*, *ом*, *джоуль*, *рентген*, *кюри*), хімічних елементів (*полоній*, *кюрій*), медичні терміни (*атлант*, *хвороба Боткіна*), кулінарні назви (*олів'є*, *наполеон*, *суп Лоррен*. Пор.: українська назва запечених коржів – *хóми*, в основі якої лежить конотонім *Хома* – 'проста людина'), назви предметів легкої промисловості (*бостон*, *панама*) тощо.

Стилістична обмеженість унаслідок чіткої прагматичної ролі характерна тільки для наукових конотонімів. Широкий діапазон використання інших типів стилістичних конотонімів не дозволяє віднести їх лише до одного стилю. Залежно від мети вживання різною стає конотонімна кореферентність, тому розмовні конотоніми можуть стати белетристичними або

публіцистичним. Стилiстична маркованiсть таких конотонiмiв залежить вiд iхнього призначення: якщо конотонiм – типiзатор особистих якостей, його прерогатива – художнiй текст; якщо конотонiм набуває ситуативностi i є квантором подiйностi – це публіцистичний стиль. Втрата урочистостi, хитання мiж побутовiстю й залишками патетичностi найчастiше сигналізують про перехiд до розмовного стилю. Рiзну стилiстичну характеристику конотонiма залежно вiд амплiтуди його прагматичної зони простежено на прикладi конотонiма *Юда (Юда)*.

За частотнiстю вживання конотонiми подiлено на *активнi* i *пасивнi*. Активними є переважна бiльшiсть античних та християнських конотонiмiв (*Одiссеї, Ментор, Ариадна, Гермес, Нарцис; Голяф, Марія, Лазар, Каїн*); конотонiми депоетонiмного походження (*Дон Жуан, Робiнзон; Добчинський, Держиморда, Плюшкін; Лоліта; Явдоха Зубиха, куркуль Калитка*); iмена з творiв маскультури (*Термiнатор, Брус Лі, Рембо, «Маски-шоу», Барбі, Крюгер*). Пасивними конотонiмами стають тi, що виступають прецедентними iменами когнiтивної бази iнтелектуалiв, ерудитiв (*Алеко, Сибарит, Сольвейг, Бенкендорф, Тамерлан, Алкiд*). Обмежено, лише окремими мовцями, вживаються конотонiми розмовного характеру: з негативною характеристикою особи (*Альбіна, Альоша, Толiк, Дуся, Андерсен*), ситуацiї, предмета тощо (сленговi конотонiми). Пасивнiсть конотонiмiв спричинена також фактором часу: референти конотонiмiв стали непопулярними, забутими, i основна конотема „пригасає“ (*«Аврора», Гаврош, Глитай, Гнучкошиєнко, Хома Гудзь, Жаботинський, Каменярі, Тузла*). Активнi конотонiми внаслiдок частого вживання можуть стати деонiмами, а пасивнi – втратити конотативнiсть i повернутися до звичайних власних назв.

З певними застереженнями приймаючи термiн „прецедентнiсть“ (з огляду на факт його поширеностi й необхiднiсть позначити важливу ознаку), варто зважати на вiдноснiсть понять „вiдоме iм'я“, „популярне iм'я“ для рiзних людей. Крім того iм'я, проходячи через свiдомiсть людини, може набувати специфiчних для кожного асоцiацiй та конотацiй.

За бiнарним принципом на противагу явищу прецедентностi подано корелятивне йому поняття оказiональностi. *Оказiональними* можуть бути збагаченi образнiстю внаслiдок семантичного перенесення конотативнi iмена, втiленi в одномоментну, контекстуально зумовлену ономастичну метафору (рiдше – метонiмiю), якi не набули поширення. Наприклад: *новий Аркас, сучасна Евелiна Ганська, українська Спарта*.

У другому роздiлі з метою окреслення метамови аналізу конотонiмiв запропоновано систему понять конотонiмiки як науки про конотонiми i подано iх визначення та стисла характеристика. Насамперед це **конотонiмний концепт** – форма плану змiсту конотонiма як онiмної одиницi поза прямою референцiєю, організована таким чином, що основним стає метафоричне (або символiчне) значення, яке за нейтрального стилю висловлювання позначається загальною назвою. Конотонiмний концепт – одиниця семантичної наповненостi конотонiма. Його структуру утворює ядро – конотативна

архісема – архіконотема з типовою, архетипно спрямованою ціннісною культуроносною ознакою, а периферію – інші конотеми та денотативні семи.

Конотонімний концепт формується на основі *архетипу конотоніма*, тобто первісної значенневої форми для утворення конотоніма, яка виникла у найдавніші часи й визначає структуру моральної, естетичної та пізнавальної діяльності носія мови. На основі поняття ‘архетип’ складається ціннісна система національно-культурного соціуму. Виявляючись як віртуальний образ, архетип має абстрактний характер і становить особливу матрицю для творення емоційно насичених образів (архетип жінки, архетип воїна, архетип злодія).

Сукупність архетипів становить *культурний патерн* – запозичення культурної моделі, культурного зразка, мовної одиниці (*Афродіта, Венера, Нефертіті, Джоконда, Мерлін Монро, Бріджит Бордо* – конотоніми, запозичені з різних культур за культурною моделлю (культурним кодом) ‘зразок жіночої краси’). *Культурний код* – сума способів переходу між формою і змістом оніма, який долає етапи конотонімізації; відповідність між значеннями набору стереотипів; тип універсального аналізу різних, але чимось подібних об’єктів (наприклад: код зовнішності; код їжі; код героїзму; код кохання). У наведеному далі тексті ключем до відтворення змісту конотонімів є код поведінки позначуваних ними осіб: *Маємо шарикових і швондерів української політики, головною метою яких є «відібрати й розділити» повноваження і посади* (Українська правда, 14.05.2008).

До основних понять конотоніміки віднесено *стереотипізацію* і *стереотипи*. *Стереотипи* – ментальні утворення, наслідок мовленнєвого мислення на базі патернів, крізь призму яких мовець бачить зміст об’єкта, відповідно до якого розчленовує його, виділяючи мотивовану ознаку і структурну базу нового імені. (‘Отелло як ревнивець’; ‘Швейцарія як красива гірська місцевість’). За стереотипними референтними ознаками, що послужили семантичною основою творення конотонімів, виявлено елементні конотоніми та подійні. Елементними є ті конотоніми, які виникли внаслідок виділення певного елемента референта: риси характеру (*мати Тереза* – ‘готовність усім допомагати’, *Санчо Панса* – ‘вірність дружбі’, *Триндичиха* – ‘балакучість’, *Мегера* – ‘дратівливість, злоба’, *Тартюф* – ‘лицемірство’), характерної особливості (*Крез* – ‘багатій’, *Шумахер* – ‘любитель швидкої їзди’, *Хацапетівка* – ‘віддалене місце’, *Шапокляк* – ‘капосна бабуся’) або іншої ознаки (*Песталоцці* – ‘талановитий вихователь’, *Пальміра* – ‘місто дивовижної краси’, *Пенелопа* – ‘вірна дружина’). Подійними названо конотоніми, в основу творення яких покладена подія, динамічна ознака чи особливість. Наприклад, *Вандея* – ‘повстання, бунт’; *Вавилон* – ‘руйнація’; *Помпея* – ‘катастрофа’; *Одіссея* – ‘мандри’.

Часто наслідуваний, загальноприйнятий спосіб конотонімізації, який спирається на суб’єктивну категоризацію явищ, традицію, повторюваність, прагматичну функцію знака, запропоновано називати *стереотипізацією*.

Як поняття конотоніміки потрактовано *конотат*, *конотему*, *кореферентність*, *конотонімосферу* і *конотонімогенез*. Так, **конотат** – це реальний об’єкт пізнавальної діяльності (людина, географічний або космічний об’єкт, літературний чи міфологічний персонаж, тварина, твір мистецтва тощо), образне уявлення якого збагачене змістовими компонентами вторинної природи. Це дає можливість йому стати основою для зіставлення з іншим об’єктом (наприклад, літературний персонаж *Д’Артаньян*; топоніми *Ташкент*, *Сахара* як об’єкти для появи конотонімів *Ташкент*, *Сахара* із значенням ‘спека’). **Конотема** – референтне співзначення конотоніма (у наведених прикладах це ‘шляхетний чоловік, лицар’ та ‘спека’ відповідно). **Кореферентність** – однакове предметне співвіднесення кількох конотонімів: *О ціцерон районного масштабу! О демосфен в кольчuzі із цитат!* (М. Пшеничний). **Конотонімосфера** – концептуальна сфера, що позначає сукупність усіх вторинних значень конотоніма, які функціонують у мові й мовленні та реалізуються в усіх аспектах його семантики. **Конотонімогенез** – безперервний процес утворення й трансформації конотонімів у мовній діяльності. На початковому етапі перетворення оніма в конотонім (конотонімізації) він виступає як okazіональний конотонім. Терміни *деантропонімний*, *детопонімний*, *дезоонімний*, *депоетонімний* (конотонім) вказують на джерело його творення.

У дисертації представлено систему конотонімії як сукупність елементів, що перебувають у синтагматичних і парадигматичних відношеннях і зв’язках один з одним, утворюючи певну єдність і цілісність. Системні відношення у плані парадигматики найчастіше виявляються в бінарних протиставленнях. Принцип функціоналізму, застосований до аналізу цієї системності, окреслює взаємозумовлені диспозиції сакрального / профанного (*Єрусалим – Палермо*), прецедентного / okazіонального (*Отелло – Алеко*), інтер- та інтралінгвального (*Монблан – Говерла*), моно- та поліконотемного (*Харитон – Іван*), «давнього» / «сучасного» (*Аполлон – Шварцнеттер*); визначає комунікативний статус конотонімів як закономірного і спорадичного, поширеного й непоширеного, центру й периферії, активу й пасиву, діахронії та синхронії.

Конотонімна система як єдність передбачає наявність певної структури, внутрішньої підпорядкованості всіх підструктур, які містяться в ній (наприклад, конотативних антропонімів, топонімів, зоонімів, поетонімів тощо). Система конотонімії – стійка, стабільна, але підпорядкована дії функціональної рухомості. Моделювання конотонімів відбувається як за мовними, так і за адаптаційно-діяльними моделями, на які впливають мовні та позамовні чинники.

Третій розділ “Інтерлінгвальна та інтралінгвальна мінливість семантичного простору української конотонімії” містить широкий аналіз складу й особливостей української конотонімії, її конотонімогенезу, здійснений у трьох параметрах. По-перше, взято до уваги, що концепт

формується в «текстах культури», а конотоніми, накопичуючи багатий екстралінгвальний зміст, стають одиницями культури. Тому дослідження української конотонімії проведено на основі постулату «конотонім – концепт культури». Об'єкт, названий іменем, набуває інформаційної ваги в соціумі, а онім на його позначення виявляє за таких умов здатність вбирати в себе загальні та істотні ознаки концепту культури.

По-друге, з огляду на високу духовність української культури, загальні та національні ціннісні орієнтири, розвиток української конотонімії простежено в сакральній та профанній сфері семантичного поля конотонімів. Підставою для такого ракурсу дослідження стало положення про те, що в основі національно-культурної мовної картини світу лежить так звана «основна символічна система» – ціннісна мовна матриця, яка накладається на потоки сприймання відомостей про світ подібно координатній сітці.

По-третє, постульовано, що встановити особливості української конотонімії найдоцільніше в аспекті співвідношення конотонімів різних мов. Унаслідок такого зіставлення виявлено, що конотоніми – знаки християнського світу і світової культури – виступають конотонімними універсалами як концепти світової культури та українського культурного тексту.

З'ясовано, що на конотонімогенез наклали свій відбиток час і простір як умови пізнання світу. У конотонімному просторі змішуються різні типи простору і часу: міфологічний, реальний, побутовий, вигаданий, абстрактний і відносний, соціальний, космічний, художній. Загальний же конотонімний простір і час виступає ієрархізованим та гармонійним унаслідок організації його за стрижневим ціннісним антропоцентричним орієнтиром. Просторово-часова концептуалізація конотонімії виявляє себе як хронотоп і становить специфічний каркас конотоніма як концепту культури.

За культурологічною моделлю мислення час і простір слугують координатами, або категорійними схемами, згідно з якими упорядковується світ. Онімний простір фіксує розподіл часу за релігійними святами, що виявляється в утворенні хрононімів за іменами святих. Переосмислення часу в конотонімах за вимірами релігійних свят засвідчено в приказці *не до Петра, а до Різдва* – 'хто-небудь немолодий, похилого віку': *Сергію Петровичу, не молодшаєм! Вже й нам, як то кажуть, не до Петра, а до Різдва!* (Леся Українка). Вияв категорії неймовірного, того, що ніколи не здійсниться, спостерігається у приказках *на Юра-Івана, на Рахманський великдень, на Юра, як рак свисне* – 'ніколи'.

Простежено, як час і простір відбився на онімогенезі конотонімії. Так, простір організовується навколо людини, яка себе ставить у центрі мікро- та макрокосмосу. За утилітарно-побутовим фактором, перші предмети, з якими людина стикається в дитинстві (іграшки, меблі, кімната, будинок), уже подають певні просторові уявлення. Міфопоетичний простір завжди речовий, інакше він не існує. На рівні конотонімів це підтверджують давні назви дитячих іграшок: укр. *мотрійка, іван-покиван, іванець-киванець*; рос.

матрешка, ванька-встанька. Іграшка-лялька, що вкладається одна в одну, набула імені матері-предкині Матрони (*матрешка / мотрійка*) і характеризує міфологічне сприйняття світу давньою людиною: тут присутня ідея продовження роду, зв'язку поколінь і одночасно розуміння того, що людина – частина всесвіту, оскільки саме за принципом мотрійки вона живе: в собі має душу і “вкладає” себе спочатку в одяг, який її оберігає від негоди і від злих духів через оберегові елементи; потім “вкладається” в хатину, яка олюднюється через зв'язок із частинами тіла (вікно-очі, правий / лівий кут, долівка / сволок), хата “вміщена” у заселений простір, тобто “мій простір”, за межами якого все інше – чуже. Мотрійка стає ніби схемою устрою довкілля, спроектованою в простір.

Інша народна дитяча забавка, лялька, що внаслідок прикріпленого до її низу свинцю завжди встає, коли її покласти, – *іван-покиван, іванець-киванець* отримала свою назву від конотоніма *Іван* – ‘простий’, ‘невибагливий’. У ній втілюється відчуття ритму, дроблення часу на певні рівнозначні відрізки, що дорівнюють часу погойдування іграшки. Паралельно це й сприйняття переміщення у просторі, що дає підстави проектувати таке переміщення на реалії сьогодення: „*Іван-покиван*“ української політики 63-річний ветеран спецслужб *Євген Марчук втратив свою колишню посаду* (Україна молода, 23.09.2009). Назва *мотрійка* не засвідчена як сучасний конотонім, можливо, завадило цьому сакральне значення імені *Матрона*, у той час як конотонім *Іван* із своїм значенням ‘проста людина’, навпаки, міг сприяти подальшому розвитку наведених референтних значень. Через територіальну непоширеність і самотність назва іншої реалії – саморобної ляльки з ниток у національному вбранні – *мотанка-солоха* теж не набула конотативності в сучасному онімному просторі.

Доведено, що інтерлінгвальна конотонімія українського конотонімікону характеризується двоплановістю. З одного боку, наявні інтерлінгвальні конотоніми мають подібний склад із однаковою чи дуже подібною в багатьох мовах конотонімосферою: наприклад, античні *Зевс, Олімп, Лета, Атлант, Аріадна, Ойкумена*; християнські *Єрусалим, Сіон, Синай*; знаки світової культури та їхні нові референтні співзначення: *Моцарт* (‘талант, видатна особа’), *Ейнштейн* (‘вчений’), *Фальстаф* (‘життєрадісний товстун’), *Жанна Д’Арк* (‘героїня, патріотка’); загальновідомі реалії зі стереотипними ознаками: *Лондон, Париж* (‘культурні осередки’), *Бастилія* (‘фортеця, бастіон’), *Бермуди* (‘аномальне явище’), *Іванов, Петров, Сидоров* (‘пересічні люди’). Але, з іншого боку, певна кількість інтерлінгвальних конотонімів унаслідок специфіки національної ментальності, особливостей сприймання світу, впливу різних чинників позамовної дійсності набуває інтралінгвального змістового звучання. Специфічним набором конотем різняться від російських українські конотоніми *Іванов, Мамай, Мазепа, Мойсей, Бандера, Переяслав, Конотоп, Майдан* тощо.

Структуру української конотонімії розглянуто як багаточарове і як багатовимірне утворення. Кожен шар – це плід «осаду» культурного життя

різних епох, що чітко простежується у встановленні джерел походження конотонімів. А кожен вимір – це новий аспект, напрям дослідження, можливість ґрунтовно вивчити структуру конотонімікону, наприклад, як поєднання в конотонімосферах колективного й особистого досвіду, універсального й національного, загальноновживаного та авторського.

Зазначено, що аналіз конотонімікону підпорядкований традиційному в лексикології принципу поля. У будові його логічно виділяється ядро, або базовий шар, у якому відбилися стереотипні знання про Всесвіт, і периферія – додаткові ознаки, що виникають унаслідок кумуляції світобачення кожного народу. Такий ракурс дозволяє структурувати в ньому глобальні, національні та локальні елементи. Основу української конотонімії, її найщільніший і найчисельніший сектор, утворюють інтерлінгвальні конотоніми, спільні для конотонімії багатьох мов, оскільки їх джерелами творення є світова культура із збереженими в ній загальнолюдськими цінностями.

Наступний шар – національна інтралінгвальна конотонімія, скарбниця національної культури. За укладеною картотекою із 1738 одиниць 345 конотонімів у 2,5 тис. випадках слововживання (з 11340) належать до власне українського конотонімікону. Отже, вона становить приблизно п'яту частину від числа інтерлінгвальної.

Третій шар національної конотонімії – діалектні конотоніми та конотоніми локального зосередження. Вони посідають зовсім невелику її частку. Наприклад: *Галка* – ‘нижня спідниця’; *Антон, Петро* (на території східної частини України) і *Шимон* (західна її частина) – ‘двірник’; *Клави* – ‘зуби’; *Горпина* – ‘огрядна жінка’; *Маланка* – ‘молода дівчина’; *Гамеричка* – ‘чужа країна’.

Одним із вимірів дослідження інтралінгвального сектору українського конотонімікону стала його характеристика за джерелами творення, якими слугують практично всі онімні розряди: антропоніми та міфоантропоніми, топоніми та міфотопоніми, біблійні імена, поетоніми, різні знаки культури (домоніми, в тому числі назви храмів, фортець, інших відомих історичних будівель; назви мистецьких творів тощо, а також батальйоніми, історичні та фольклорні імена), ергоніми, хрематоніми, наутоніми, назви кіно- та телефільмів, зооніми й т. ін.

З'ясовано, що, базуючись на основних архетипах, власне українські конотоніми зберігають ознаки давнього сприйняття світу в міфококонотонімах, наприклад: *Перун* (‘грім’, ‘шум, стук’), *Мара* (‘навіювання, маячня’), *Берегиня* (‘жінка, яка береже і підтримує домашнє вогнище, виступає покровом усьому родинному колу, передусім жінка-мати’), *Пан Господар* (‘в обрядових різдвяних піснях – хазяїн, господар дому’). Міфічна складова будь-якого конотонімогенезу повинна містити певний набір своєрідних національних легенд, які забезпечують глибинну характеристику власної назви, її архетипів. На жаль, українська міфологія збереглася мало, нових усталених і прийнятних для суспільства легенд міфотворчого ряду офіційною елітою запропоновано не було. Тому довго зберігають свій потенціал античні

конотоніми. Так, показовим є використання античних імен у прагматонімах: «Геркулес» – ‘в’язка каша’, «Артеміда» – ‘українська торгова марка з виробництва харчових продуктів і напоїв’, «Антей» – ‘літак-велетень’. В основі української конотонімії закріпилася сакральна православна онімія (*Адам і Єва, Едем, Каїн та Авель, Єрусалим, Віфлеєм, Армагеддон* та ін.). За ситуації, коли міцнішають позиції масової культури, яка руйнує культурні цінності та етику людських взаємин, і відсутня національна політика державного рівня, міфологічний і сакральний світ конотонімів допомагає зберегти орієнтацію на загальнолюдські цінності.

Виразні національні ознаки мають інтралінгвальні конотоніми деантропонімного походження – розмовні імена-характеристики ледарів та телепнів: *Микита, Микула, Гаврило, Солоній, Гершко, Данило, Кирило, Мартин, Хома, Олена довгопелена* (‘неохайна, ледача’), *Параска* (‘легковажна’, ‘невправна’), *Гапка, Дуня*.

Народна культура залишається основою творення інтралінгвальних українських конотонімів. Популярності депоетонімних, детопонімних та деяких інших типів конотонімів сприяє їх наближення до народних (*Дід Панас, Одарка і Карась, баба Палажка і баба Параска; Зачепилівка, Крижопіль, Кобеляки, Чорторий; Чумацький Шлях, Стожари*).

Підкреслено, що невичерпний потенціал кожної інтралінгвальної конотонімії становлять депоетонімні конотоніми, джерелом яких є національна література. В українському конотоніміконі це конотоніми *Проня Прокопівна, Стецько, Шельменко, Пузир, Конотопська відьма, Хома Гудзь, Глитай, Кайдаші, Шевченкові Катерина, Кирпа-Гнучкошиєнко(-в)* та ін.

Традиційно акцентована почуттєвість українського народу сприяла появі в конотонімії таких власних назв, які культивували трагічність історії та сучасного стану країни. Але розвитку цього особливого сприйняття подій досить часто бракує історичної обґрунтованості, народної мудрості і загальнонаціональної позитивної оцінки. Тому активізовані історичні оніми залишаються на рівні оказіональних конотонімів і відзначаються несталістю щодо активності вжитку. (*Батурин, Биківня, Жовті Води, Канів, Чигирин, Крути, Базар; Калнишевський (Калниш), Петлюра* – активні конотоніми 80-90-х рр. ХХ ст.). Інша причина пасивності цих конотонімів – належність до книжних одиниць і необізнаність із ними народних мас. І все ж, незважаючи на книжність, активними конотонімами сьогодні є інтралінгвальні конотоніми українського конотонімікону *Уотергейт, Хіросіма, Нюрнберг, Соловки, Сибір*; інтралінгвальні *Богун, Шевченко, Мазепа, Берестечко* та деякі інші.

Семантичне навантаження конотонімів залежить від особливостей сприйняття дійсності, національної ментальності. Наприклад, у формуванні конотонімосфери конотонімів *Мойсей, Троя, Карфаген* значення наповнюваність широко розгорнулася завдяки пропусканню цих конотонімів крізь призму власної історії: конотонім *Мойсей* із конотемами ‘пророк’, ‘ватажок’, ‘поводир’ інтралінгвального характеру в українському

конотоніміконі має конотеми ‘страдник’, ‘визволитель’, відсутні в інших мовах (крім того, *Мойсеєм* народ називав Б. Хмельницького та І. Франка). Конотонім *Троя*, розвинувши в українській мові конотемі ‘зруйноване місце, країна’, асоціюється насамперед з Україною.

Різні конотеми можуть розвиватися в інтерлінгвальних конотонімах. Наприклад, в іспанській мові вираз у *костюмі Адама* використовується для позначення брудної, неохайної людини, нечупари; а конотонім *Дон Кіхот* має значення ‘простак, що втручається в чужі справи’. Відрізняються набором своїх конотем російські та українські конотоніми *Америка*, *Потьомкін*. Деякі поняття в українській конотонімії передаються лише запозиченими конотонімами. Наприклад, конотема ‘винахідник-самоучка’ має тільки два вираження: *Кулібін* і *Самоделкін*, і обидва взято з російської конотонімії.

Українські інтралінгвальні конотоніми *Банкова* і *Грушевського* поповнюють арсенал інтерлінгвальних конотонімів, створених шляхом метонімічного перенесення назви місцевості на розміщений на ній заклад.

У сучасній українській конотонімії окреслюється тенденція до поширення розряду прагматонімів конотонімним називанням. Наприклад, засвідчено кілька розмовних конотонімів на позначення поїздів: *Червона рута* – ‘приміський дизель у Західній Україні’; *Фантомас* – ‘потяг Київського метрополітену’: *Той найперший потяг, пригадує Іван Чубенко, називали «Фантомас». Мовляв, такий же непередбачуваний, як і популярний на той час кіногерой* (Новини, 04.04.2010). *Фантомасами* називають у багатьох місцевостях старі пам’ятники, що вже позеленіли від старості. Особове ім’я *Галя* одержала статуя на Майдані Незалежності в Києві. Офіційні іменування теж спираються на народні мовні традиції: вулична прибиральна машина має назву «*Бродвей*», а на Полтавщині почали випускати ґрунтообробні агрегати, названі іменами літературних героїв, наприклад, культиватори «*Вакула*», «*Козак Пацюк*», борони – «*Солоха*» і «*Явдоха*».

У четвертому розділі “**Конотонімізація в аспекті концептуального аналізу семантичного розширення власних назв**” проаналізовано процес формування українського конотонімікону. Відзначено, що національна мова, відображаючи менталітет народу, розвивається як система норм, можливостей, мовних дозволів і нормативності даного (парадигматика) і функціонального (синтагматика).

На лексичному рівні парадигматика конотонімії представлена синонімією, полісемією, антонімією конотонімів. Синоніми-конотоніми можуть вживатися поруч із синонімами-апелятивами. Рідше – у препозиції, м’яко дублюючи значення наступних апелятивів: *Не вийшов з Павлуші Геракл, Добриня чи ще якийсь народний герой-велет* (В. Іванина).

Синонімічність може будуватись на одній і на кількох конотемах. Так, синонімічні ряди часто утворюють античні міфоніми, оскільки така онімна лексика досить відома читачеві і давно стала символом певних понять: Ці

поняття поєднуються в синонімічному ряді конотонімів для позначення зовнішніх цінностей ідеальної людини: *Не всі стародавні греки були афродітами, геркулесами, аполлонами, але в них був ідеал краси. І вони бачили її в різних проявах, увічнювали її* (О. Довженко). Великої поетичної сили набуває текст, коли активізовано кілька близьких конотем. Подібні синонімічні ряди не мають домінанти: *Ніколи свого серця не щерби, Аби лише виспівувати гарно. Не промовчи Шевченка у собі, Не прокричи Стефаника задарма* (П. Гірник). Імена відомих письменників стають втіленням моральних якостей справжньої людини.

Концептуальний аналіз конотативних синонімів засвідчує, що синонімічні відношення в системі конотонімії виявляють високу активність. Одна з причин їх вживання – прагнення поширити базу оцінних висловлювань мови.

На відміну від синонімії, антонімія трапляється зрідка. Антонімами стали конотоніми *Азія* (‘відсталість’), *Європа* (‘цивілізація’) та синонімічні їм *Схід* і *Захід* із тими самими значеннями. У деяких текстах значення конотонімів можна вважати контекстуально антонімічним: *Збираємось Колумбами рости. І раптом виростаємо кортесами* (Н. Віргуш). Зіставляються особи, що згадані в історії із симпатією – *Колумб* (конотема ‘першовідкривач’) та антипатією – іспанський конкістадор *Кортес* (‘завойовник, руйнач’).

Паронімія серед конотонімів теж спостерігається нечасто. Так, можна назвати конотонімічними паронімами *Робінзон Крузо* – *Робінзон Кукурузо*, *Васюки* – *Васюківка*, а також *Шапокляк* – *Шапакуряка*.

У межах парадигматики вияскравлюється енантіосемія, зокрема енантіоконотемія (В.І. Говердовський). Одним із прикладів цього явища представлено конотонім *Роксолана*, у семантичній структурі якого поєднуються три протилежні за значенням конотеми. На основі денотативної семи ‘дружина турецького султана’ і позитивної конотеми ‘красива жінка’ під впливом іншої, негативної (‘розпусниця, повія’), у 90-х рр. ХХ ст. формується ще одна конотема – ‘дівчина з України, що виходить чи прагне вийти заміж за іноземця’.

Вторинна онімна номінація можлива не тільки для онімної лексики, а також і для афіксальних її засобів та синтаксичних конструкцій, оскільки вона існує там, де відбувається переосмислення мовної сутності. Так, на морфемному рівні парадигматики українського конотонімікону виявлено синонімію, полісемію й антонімію морфем. Конотонім *Навуходоносор*, у якому спочатку розвинулася конотема ‘правитель’, унаслідок актуалізації значення морфів ‘на+вуха+доносити’ набуває значення ‘пліткар, донощик’. Відконотонімне утворення *Армагеддець* емоційно насажене внаслідок його подібності до пейоративів на *-ець*, що мають значення ‘кінець, поразка, загибель’: *капець, амбець, триндець* тощо.

Парадигматичні зв’язки конотонімів на синтаксичному рівні представлені двома типами. По-перше, це сукупність варіантів-перетворень

певної позиційної схеми речення. Поширені в конотонімії розмовні варіанти виразів за моделлю “N + відпочиває”, де N – конотонім (далі: КО). Наприклад, про забіяк кажуть: «Кличко відпочиває», про велику сварку – «Баба Палажка і баба Параска відпочивають», про скупердяя – «Плюшкін відпочиває»; про народного умільця – «Кулібін відпочиває». Під впливом цієї моделі починають виникати подібні оказіональні конструкти: «Дарвін торжествує. Сильний перемагає слабшого» (Т.Ващук), «Фантастика – не мріяв і Жюль Верн» (Л.Костенко).

По-друге, це ряд семантично тотожних синтаксичних конструкцій на позначення близького родичання з об’єктом ономастичної конотації. На позначення таких взаємин широко вживаються слова *брат, сестра, син, донька (доньки), діти, онуки* тощо: *Євині дочки* – ‘жіноцтво’, *адамові діти* – ‘рівні перед Богом люди’, *онуки Діда Панаса* (‘балакуни, вигадники’), *брат Герострата* – ‘злодій’, *син Рокфелера* – ‘заможна людина’, *донька Онассіса* – ‘багатійка’.

Синтагматичні відношення конотонімів простежено через способи моделювання конотонімних конструкцій. Постулатами моделювання конотонімів прийнято: постулат про ім’я як згорнутий національно-культурний текст, здатний до взаємодії з іншими текстами культури; постулат про здатність конотоніма зберігати і передавати поняттєвий зміст, історично закріплений за даною власною назвою; постулат про чітку лексичну валентність конотоніма, за якої новий зміст підкреслюється певною словесною формулою; постулат про константну присутність в конотонімі конотонімного концепту, який утримує, відтворює, реконструює чи трансформує концепти світової культури. Користуючись у роботі поняттями „модель”, „моделювання”, „формула”, „конструкт”, розрізняємо: модель – у звичній структурно-математичній орієнтації: як узагальнений тип, схему, структуру конотонімного сполучення; моделювання – спосіб побудови такої схеми на основі наведених постулатів; формулу – як усталену форму конотонімного сполучення, рідше – як його стисле знакове вираження; конструкт – результат моделювання.

Найпоширенішою конотонімною схемою визнано модель “відтопонімне означення + КО”. Дія такого сполучення ґрунтується на роботі асоціативних зв’язків, коли референт, прив’язаний до певного топосу, переміщається в нову сферу на призначене йому місце, занурюючись у світ асоційованих імплікацій конотоніма. Цей процес передбачає: зв’язок двох фактів (або осіб, географічних об’єктів, подій, культурних явищ тощо), усвідомлення цього зв’язку автором і декодування його читачем (активізується постулат про постійно присутній конотонімний концепт): *Київська Венеція, арабська Швейцарія, український Мольєр* (конотема ‘талановитий драматург’, сказано про М. Кропивницького), *український Мікеланджело* (‘талановитий скульптор’ – про Івана-Георгія Пінзеля), *російський Мендельсон* (‘поширювач ідей Просвітництва’ – про І. Левінзона) тощо.

На подібних зіставленнях різних сфер побудована модель “присвійний займенник + КО”. В основі таких конструктів лежить давня міфологічна бінарна опозиція “свій / чужий”. У процесі моделювання конотонімна конструкція відштовхується від поняття “свій”, “близький” і працює на певне узагальнення, афористичність, наприклад: *Кожен народ має свого Шевченка* (Українське слово, 30.06.2004).

Модель “дієслово + КО в орудному відмінку” передбачає настанову на загальнономовну метафору із значенням способу дії: *Якби був зерном – те зерно б не роздерли, ярилася б нива камінна врожаєм. Якби був горою, то тільки Говерлою, якби рікою, то тільки Дунаєм* (Д. Павличко). “Бути Говерлою” серед інших гір, “бути Дунаєм” серед інших річок – значить бути найкращим у ряду однорідних об’єктів дійсності.

Для увиразнення контрасту ознак конотонім вводиться в текст із заперечувальною часткою: *Нехай у тій хаті життя – не Едем І пекла в ній більше, ніж раю, В контексті великих всесвітніх проблем Вона не стоїть межі скраю* (М. Луків).

Конотонімний конструкт як результат моделювання конотонімів у синтагматиці залежно від значення має вигляд або фрейму (наприклад, у статичних ситуаціях на зразок *місцевий Мегре, Остап Бендер у спідниці*), або сценарію в динамічних ситуаціях (наприклад, *Содом і Гоморра – ‘галас, метушня’*).

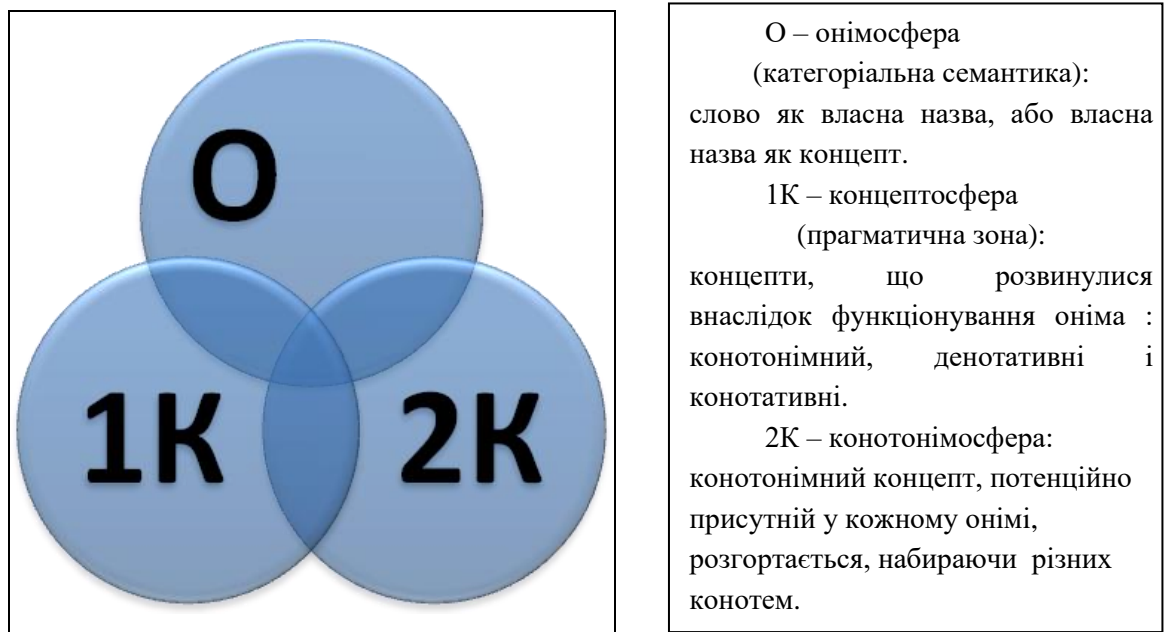
Характеристика синтагматичних відношень конотонімії, здійснена в межах концептуального аналізу, допомагає проаналізувати моделювання конотонімів як динамічний процес інтелектуального осягнення світу, який конкретизується у творчих мовних пошуках і втілюється в синтагматиці через мовне конструювання, а в парадигматиці – через трансформацію семантичної структури оніма. Крім того, концептуальний аналіз конотонімів у синтагматичному аспекті підкреслює важливість тих чи інших концептів для носія мови.

Підтвердженням зазначеної позиції виступає простежене явище онімних перифраз, що стимулюють активізацію асоціативно-образних стереотипів у мовній свідомості ерудованого читача. Зокрема, відомі українські конотонімні перифрази на базі концепту топоніма *Афіни* (варіант *Атени*) із значенням ‘осередок культури’, ‘центр культурного життя’, які створюються з прагматичною аксіологічною метою – прагненням прославити, популяризувати центри освіти й культури України: *Волинські Афіни* – м. Кременець (на Тернопільщині) і Острог, *Чернігівські Афіни* – Чернігівський колегіум і літературний гурток Лазаря Барановича XVII-XVIII ст., *Українські Афіни* – міста Полтава, Єлисаветград.

Українські конотоніми в усній розмовній практиці нерідко стають основою для появи відконотонімних утворень. Унаслідок цього процесу в семантичній структурі слова закріплюються ознаки, своєрідні характеристики осіб за особливостями їхніх дій, вчинків. Такі похідні уможливають емоційне пожвавлення комунікації за участі дієслів.

Наприклад, *петрати*, *петрити* – ‘розуміти’; *замакарити* – ‘загубити’ або ‘далеко закинути’; *змикитити* – ‘здогадатись, додуматися, обдурити, плутати’ (від КО *Микита* – ‘нетямуща людина’); *микулити* – ‘хитрувати’ (від КО *Микула* – ‘хитрун, крутій’); *насолонитися* – ‘стати похмурим, незадоволеним’ (від *Солопій* – ‘вайлувата, неповоротка людина, незграба, неотеса, тюхтій’); *філонити* – ‘ухилитися від роботи, байдикувати’ (від *Філон* – ‘ледар, людина, що ухиляється від роботи’); *заіванити* – ‘вкрасти’, *юдити*, *під’юджувати* – ‘підбурювати, спокушати’ (від *Юда*, *Іуда*). Основний спосіб деривації у багатьох інших прикладах – лексико-семантичний, інколи – суфіксальний. Наприклад, *гаврилка* – ‘краватка, нашійна пов’язка’, утворене, очевидно, на основі конотоніма *Гаврило* із значенням ‘будь-який чоловік, мужчина’. Конотоніми, покладені в основу створених на їх базі слів, передають свою конотацію новотворам, стаючи джерелом збагачення емоційної лексики української мови.

Розуміння сукупності як простору і простору як сфери передбачає певну векторність і завершеність. Репрезентуючи семантичну структуру конотоніма як об’єкта концептуального аналізу, виокремимо в ній три сферичні складові (див. рис.1).

Рис. 1. Семантична структура конотоніма в аспекті концептуального аналізу.

Слово як власна назва, перебуваючи в полі онімного простору, виконує своє призначення – називає одиничний об’єкт (O – онімосфера). Функціонуючи в просторі культури (у прагматичній зоні) і називаючи образно осмислений одиничний об’єкт, онім набуває нових денотативних та конотативних концептів, тобто *концептуалізується* (1К – концептосфера). Реалізуючи потенціал бути метафорою (метонімією), він розвиває понятійне співзначення, тобто *конотонімізується* (2К – конотонімосфера).

Перетини різних сфер формують специфіку семантичного простору конотоніма, забезпечуючи його цілісність, щільність і нежорстку структурованість.

Як приклад концептуального аналізу конотоніма розглянуто онімний простір конотонімного ороніма *Еверест*.

Виділяючи онімосферу, визначимо, що *Еверест* – це онім, що належить до реального ономастикону, класу топонімів; оронім (називає елемент рельєфу земної поверхні).

Аналізуючи концептосферу, підкреслимо основний денотативний компонент значення (архісема): *Еверест* – ‘найвища вершина на землі, в Гімалаях, на кордоні Непалу й Китаю’. Онім може вживатися як у прямому значенні (має семи), так і в переносному, тобто має конотативні компоненти (конотеми). На основі концепту «гора» розвинулися дві конотеми цього оніма: ‘нагромодження чогось’ і ‘найвище досягнення’.

Конотонімний концепт по-своєму виявляється в різних текстах, де може реалізувати типову для оронімів конотему ‘гора як нагромодження чогось’, яка стає архіконотемою: *За Еверестом клопотів і бід Завваж весни невизнаний прихід: Від холоду ще кречуть дідугани, Та в душах юних вже розтанув лід!* (Д. Пилипчук). У тексті *Це Мета, Висота, Еверест... Обрубати! По коліна обрізати, запхати в понурий канон* (А. Охрیمович), взаємодіючи із семами онімізованих апелятивів *Мета, Висота*, оронім розкриває конотему ‘найвище досягнення’, яка тут стає основною. У сентенції Н. Гуменюк *Нікому тут не Еверест, обом Голгофа* для підкреслення контрасту ознак конотонім вводиться в текст із заперечувальною часткою. Концептосфера оніма *Еверест* огортається тінню семантики конотоніма *Голгофа* й об’єднується спільною семою ‘висота’. Але одна висота – це ‘досягнення’, інша – ‘страждання’. Предикатна номінація загострює увагу на цій ознаці, посилюючись синтактико-семантичними прийомами протиставлення.

Концептуальний аналіз оніма *Еверест* у загальному вигляді:

I. (О – онімосфера): Власна назва, реальний топонім, оронім.

II. (1К–концептосфера):

1. Архісема: ‘Назва найвищої вершини на землі’.
2. Конотативні семи: 1). ‘Нагромодження чогось’.
2). ‘Найвище досягнення’.

III. (2К– конотонімосфера):

1. Архіконотема – одна із трьох нижче наведених конотем:
Узуальні конотеми: 1) ‘Нагромодження чогось’.
2). ‘Найвище досягнення’.
3). ‘Висота’.
2. Денотативна сема: ‘Найвища вершина на землі’.

Реалізуючи конотонімний потенціал, оронім *Еверест* набуває ознак інтерлінгвального узуального конотоніма. Повторювані концепти – це концепти ділянок перетину різних семантичних сфер.

У цьому розділі обґрунтовано, що конотонімний концепт є продуктом широких можливостей своєрідної онімної семантики. Завдяки відкритим і невичерпним за змістом концептам вона має здатність варіювати різними позиціями семи одиничності, посилюючи або послаблюючи її. Динамізм і креативність конотонімного концепту виявляється в тому, що він активізує метафоричний (метонімічний) потенціал оніма. Як одиницю конотонімного концепту в парадигматиці визначено конотему, яка в процесі конотонімогенезу, переміщуючись на місце архісеми, набуває статусу архіконотеми.

Застосування загальної теорії концепту й методики концептуального аналізу до розуміння явища семантичного розширення власних назв допомогло обґрунтувати кілька нових позицій теорії конотативної онімії. Зокрема підкреслено, що власна назва постає у вигляді концепту, який фіксує інформацію, здобуту різним шляхом: через органи чуття, у результаті осмислення, на підставі інтуїції, позасвідомих процесів тощо. Ця позиція дозволяє аналізувати семантичне розширення власної назви як прояв творчого мислення особистості, котре продукує онімну *концептуалізацію*.

Якщо з певного набору концептуалізованих ознак виділяється одна чи кілька найважливіших у суспільстві ознак, вони стають основою для виникнення вторинної номінації. Відбувається *категоризація*, тобто об'єднання ознак предметів і явищ дійсності у структурах мислення, внаслідок якого онім, призначений виділяти одиничний об'єкт, називає цілий клас об'єктів і набуває кореферентності.

Поглиблене пізнання об'єкта інформація збагачує уявлення про нього новими смисловими нюансами й спричинює збільшення обсягу концепту – *конотонімізацію*. Новий смисл кристалізується в архіконотемі. Одиниці виміру концепту – конотеми.

Основою нових кореферентних співзначень є конотативний план семантичної структури власної назви, тому ці співзначення здатні видозмінюватися, згасати чи актуалізуватися, залежачи від соціокультурного досвіду особистості, потреби використати їх у різних поведінкових, ситуативно-предметних та інших кодах.

Внутрішньолінгвальні механізми метафоризації та метонімізації формують прагматичний потенціал онімів, що посилює емоційне й естетичне сприйняття. Метафоризація є одним із мовних процесів, у яких реалізуються результати чуттєвого пізнання й, відповідно, конотація. Узуальним конотонімом може стати й символ, але це трапляється дуже рідко, оскільки він вбирає в себе надто високе значення. Символи зберігають тісний зв'язок із метафорами, але відрізняються від них обсягом виразності. Метонімічне перенесення трапляється рідше і не відзначається яскравою образністю (наприклад, мотиви візерунків *настуня, параска, катеринка*).

Подана схема і зразок концептуального аналізу семантичної структури конотонімів із перетинами різних сфер відбивають специфіку семантичного простору конотоніма. Характеристика конотонімії, здійснена за допомогою

концептуального аналізу, допомагає зафіксувати моделювання конотонімів як активний спосіб інтелектуального світосприйняття особистістю розмаїтого світу. Він виявляє себе у творчих мовних пошуках і втілюється у парадигматиці – через трансформацію семантичної структури оніма, а в синтагматиці – через мовне конструювання.

Конотативні оніми виникають, існують, репродукуються та функціонують у постійних взаємозв'язках. Вихідним принципом взаємодії стає принцип віддачі-прийняття, який проявляє себе, по-перше, у межах самого оніма (в його власних характеристиках), по-друге, у співвідношеннях між двома референтами (об'єктом, названим вихідним онімом, та новим об'єктом, який він іменує), по-третє, у різних текстах культури.

Конотонімізація власних назв реалізується в мовленні через взаємодію різних систем світоглядів, концепцій, специфіку ментальності, фонових знань, а також у співвідношенні з різними артефактами в горизонтальному (діахронному) й у вертикальному (синхронному) плані.

Деконотонімні утворення становлять специфічну групу емоційно-експресивних лексем, які є традиційними, усталеними здавна (*лазарити, содомити*), а також виникають і можуть виникати в умовах сучасного функціонування конотонімів, зокрема в публіцистиці та художніх текстах (*майданити, робінзонада, шельменчата*).

У процесі функціонування онімів категорії відмінка, числа, роду виявляють безліч нових конотативних відтінків, сприяють висвітленню своєрідних загальних властивостей реального предмета, поняття, певного явища, які часом складно передати звичайним апелятивом, що надає вагомості граматичній характеристиці конотонімів. Засвідчено, що найповніше в реалізації граматичних можливостей виявляється потенціал форми множини. Менш уживаний спосіб – зміна роду як виразний прийом вираження негативного ставлення мовця до особи.

Потреба появи конотонімів виявляється в межах комунікативної поведінки, коли із сукупності значень виділяється одна певна ознака, що дозволяє включити власну назву до іншого класу об'єктів. Якщо номінат елементний, у процес номінації найчастіше вступає антропонім: *Сусанін* – ‘провідник’, *Наполеон* – ‘амбіційна людина’, *Магеллан* – ‘мандрівник, романтик’; рідше – топонім: *Альпи* – ‘красива гірська місцевість’, *Венеція* – ‘затоплена територія’; *Аркадія* – ‘щаслива країна’. Елементним може бути оронім (*Еверест, Монблан, Говерла* – ‘вища точка’; ‘нагромадження чогось’), еклезеонім (*Афон* – ‘чоловічий монастир у скелі’), гідронім (*Дунай* – ‘річка’, *Рубікон, Збруч* – ‘кордон, межа’), назва течії чи затоки (*Гольфстрім, Босфор*). У разі наявності подійного номіната часто реалізується конотація історичного топоніма (*Берестечко, Ватерлоо, Фермопили* – ‘трагічне військове випробування; поразка’, *П'ємонт* – ‘осередок самостійності’; *Переяслав* – ‘політика нехтування національними інтересами на користь Росії’), рідше включаються інші класи: урбанонім (*Білий дім* – ‘головна адміністративна будівля міста чи району’); ойкодомонім (*Пентагон* –

‘учительська’), наутонім («*Титанік*» – ‘щось, приречене на загибель’), назва телесеріалу, або телефільмонім («*Санта Барбара*» – ‘ситуація, що затяглася’).

Зафіксовано, що за умови, коли вживання власної назви із постійним переносним значенням набуває регулярності, виникає більше підстав для широкої полісемії. Простежено це на прикладі сакральних і профанних конотонімів. Наприклад, найголовніша конотема, яку розвинув конотонім *Іуда (Юда)*, – ‘зрадник’, виявляється в багатьох випадках по-різному.

Засвідчено, що у первинній ситуації онім не завжди реалізує свої периферійні семи. Ситуація може не надати такої можливості, оскільки надто маргінальним є значеннєвий відтінок. Наприклад, *багатенький Буратіно* – конотонім для зневажливого позначення заможної особи, людини із грошима, виник не у зв’язку із текстом повісті О. Толстого „Золотий ключик, або Пригоди Буратіно”, де є ситуація „Буратіно з грошима”, а у зв’язку із, здавалось би, випадковою реплікою Лисиці Аліси у телефільмі «Пригоди Буратіно» за сценарієм І. Веткіної. Конотонім знайшов реалізацію в ситуації не первинного тексту, а вторинного – у появі іншого артефакту – телефільму.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

Лінгвістичний опис українського конотонімного простору, здійснений із застосуванням методики концептуального аналізу, засвідчив, що стимулом для розвитку інтралінгвальних конотонімів є прагнення носіїв мови наблизити до себе й конкретизувати близькими іменами світові зразки затребуваних типових стереотипів. Поле творення цього сектору може виходити за типові рамки інтерлінгвальної конотонімії, підпадаючи під вплив національної ментальності як типу культури.

Зони перетину конотонімосфер української та інших мов засвідчують такі фрагменти мовних картин світу, що виявляють подібність на рівнях світогляду та культур. Ця інформація, опинившись поза часом і простором, лексично втілилась у конотоніміконі як універсальному явищі багатьох мов.

Саме ці чинники визначають структуру українського конотонімікону.

У складі українського конотонімікону існує дві групи номінацій: інтерлінгвальні конотоніми (поширені в двох чи більше мовах, а також у мовах значного географічного простору, культури народів якого тісно контактують) та інтралінгвальні конотоніми, які побутують тільки в українській мові. У такому аналізі мова є формою спадкоємної традиції пізнання, саме мовні форми дозволяють реконструювати і системно представити витoki етносвідомості, її розвиток, здатність до трансформації.

Ступінь відомості прецедентних імен, що слугують основою для створення конотонімів, є різним і залежить від освіченості, ерудованості, стереотипів мислення, соціального поширення імені, тобто від індивідуального ментального лексичного складу носія мови. Потяг до інтелектуального розвитку вимагає від носія мови пошуку засобів точного, конкретного й образного іменування ознак певного явища, події, ситуації, особи.

Інтелектуальним потребам особи має відповідати й рівень розвитку суспільства, який спонукає мовця підвищувати свою ерудованість, збагачуючи базу еталонних зразків.

На зміст власне українських конотонімів впливає народна мораль, яка, встановлюючи норму поведінки, означувала не її позитивні зразки, а називала тільки негативні. Тому розмовна конотонімія має ознаки асиметричності: більшість оцінок – пейоративного характеру, особливо у сфері конотонімних особових імен, менше – меліоративного.

Потреба дати необразливу, але правдиву (із використанням імен персонажів художніх творів – типову) оцінку соціальним явищам і особам стає одним із важливих факторів появи інтер- та інтралінгвальних конотонімів.

На сучасному етапі розвитку української мови молодіжний жаргон і конотонімікон як окрема його частина засвідчує потребу школярства і студентства в оцінних висловлюваннях щодо свого ставлення до суспільства. Склад молодіжного конотонімікону – знак духовного стану покоління.

Отже, чинниками формування українського конотонімікону постали:

- мовний, який відбиває потенціал власної назви набувати поняттєвих співзначень (конотонімний концепт), збагачуючи засоби образної номінації;
- аксіологічний, який сприяє становленню та збереженню ціннісної основи системи конотонімії;
- психологічний, що визначає прагнення особи до самовдосконалення і підвищення свого інтелектуального рівня, а також виявляє внутрішню потребу людини продемонструвати цей рівень під час спілкування;
- когнітивний, пов'язаний із встановленням комплексу бази загальних та індивідуальних ментально-конотонімних стереотипів і способом бачення одного об'єкта через інший;
- оцінний, який засвідчує потребу означити відомі явища, події, особи через актуалізацію прецедентних імен;
- соціальний, що визначає рівень розвитку суспільства для створення умов інтелектуалізації мови.

У семантичних змінах власних назв і в конотоніміконі як результаті таких змін виявляється тісний зв'язок мови зі світом, світовою та національною культурою та свідомістю людини. Мовна та онімна картина світу мотивує аналіз цих проблем в аспекті взаємоперехрещень культурних ізоглос та їхнього впливу на становлення і формування як універсальних символів цивілізації, так і їх специфіки в національних літературних мовах.

Унаслідок вивчення процесу семантичного розширення власних назв як фактора розвитку ономастикону і дослідження конотонімії української мови запропоновано нові положення теорії конотативної онімії.

У процесі функціонування власних назв їх онімна семантична структура здатна перебудовуватися, набуваючи пояснювальної сили. Сукупність переосмислених власних назв становить конотонімікон мови.

На перше місце в онімній семантичній структурі переміщуються семи конотативного рівня, що відбивають суб'єктивне сприйняття іменованого об'єкта. Поглиблене пізнання об'єкта інформація щодо його характерних ознак спричинює збагачення новими смисловими нюансами й збільшення обсягу концепту власної назви. Основою нових кореферентних співзначень виступає конотативний план семантичної структури власної назви. Новий значеннєвий відтінок кристалізується в архіконотемі, а одиницями виміру концепту стають конотеми. Вторинне значення оніма мотивується первинним, оскільки спирається на асоціації як основний рушій механізмів мислення. Установлення асоціативних зв'язків можливе за умови певного ступеня відомості первинного знака, що усталилось як поняття прецедентності.

Конотонімізація виявляється в переосмисленні поширеної, усталеної в соціумі власної назви завдяки підведенню під неї здобутої поняттєвої інформації і відбувається в процесі когнітивного осмислення суб'єктивного досвіду, сформованого у вигляді певних мотиваційних ознак, спричинених аксіологічною потребою та експресивно-емоційним сприйняттям.

Акцентування на конотації, її сприйняття передбачає творче зусилля, яке вимагає від мовця і реципієнта індивідуального смаку та естетичної й інтелектуальної підготовки. Тому процес виникнення конотоніма доречно трактувати як когнітивний процес, що має два етапи: конструювання нового значення та його відтворення, розпізнавання, сприйняття, осмислення знань, одержаних через ім'я, і переведення сприйнятої у почуттях інформації у факт свідомості.

Конотонімізація починається за умови накопичення потужної сили конотативного компонента, здатного переважити денотативний.

Пресупозиція конотонімізації охоплює певну відомість власної назви в соціумі (прецедентність); наявність у власній назві яскравих конотем, що можуть представляти й заступати поняттєвий денотат загальної назви; стереотипність і повторюваність ситуацій, здатних «розбудити» таку конотему (прецедентна ситуація); можливість орієнтуватися на попередньо задіявану модель творення подібної семантичної структури.

Установлення повного обсягу умов, за яких відбувається конотонімізація, наявності всіх складових розкриття вторинних ознак базового компоненту, їхнього змісту й відтінків значення уможлиблює визначення послідовності етапів конотонімізації.

Проведене дослідження підтвердило положення про залежність ступеня конотонімізації від повторюваності вживання позначень нових денотатів. З'ясовано, що пасивний конотонім унаслідок оказіонального вжитку, застарілості, неоднозначного сприймання соціумом, маловідомості тощо використовується рідко, але при цьому не зменшує сили й дії свого семантичного потенціалу. Активний конотонім за умов частого вживання втрачає свою образність. Коли ж зникає мотиваційний зв'язок із первинним денотатом, конотонім деонімізується.

Конотоніми – це окремий самостійний онімний клас, у семантичному полі якого чітко простежуються взаємозв'язки з іншими класами і з апелюваннями.

Лінгвістичний статус конотонімів як окремого онімного розряду й онімної універсалиї підтверджено трьома визначальними ознаками: по-перше, наявністю класичних сем класифікаційного онімного характеру, зокрема таких, як пропріальність, одиничність (конотоніми позначають образно осмислені об'єкти дійсності), національна належність і спільність прагматичного та когнітивного простору концептуальної картини світу, заповненого онімною мовною картиною; по-друге, можливістю позиціювання конотонімії як певної системи та визначення її основних понять; по-третє, можливістю типологічної характеристики конотонімів, а також їх функціональної структурованості, внутрішньої організації онімичних моделей, морфем і формантів, чітким виявленням концептуалізації семантичного простору конотонімів у синтагматичних та парадигматичних параметрах.

Конотонімія становить сукупність концептуальних уявлень носіїв мови про пізнавану дійсність, оформлену як комплекс бази загальних та індивідуальних ментально-конотонімних стереотипів, виражених певними структурно-словотворчими та семантичними моделями, які перетинаються в семантичному просторі, і виявляє всі ознаки системності.

Конотонімне значення в семантичній структурі одного конотоніма може виявляти свою активність у процесі як одно-, так і міжвидової трансонімізації. Динаміка семантичної структури в межах груп конотонімів переконує в активності семантичних процесів конотонімів і є результатом збагачення їх концептосфери різними смисловими нюансами.

Накопичений досвід аналізу процесу семантичного розширення власних назв уможливив окреслення шляхів розв'язання актуальних завдань конотоніміки як науки про конотоніми. Конотоніміка, описуючи та пояснюючи механізм дії, умови, причини, наслідки й етапи семантичного розширення власних назв, виявляє високий ступінь суміжності з цілями таких наук, як лінгвокультурологія, етнолінгвістика, етнопсихолінгвістика, когнітивна ономастика, семіотика, соціолінгвістика, де визначальною проблемою є мова в її пізнавальних параметрах: мова як мисленнева форма, мова як інтелектуальна сутність, мова як функція і трансформація свідомості, мова як субстанція культури.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Монографія:

Лукаш Г.П. Актуальні питання української конотоніміки : [монографія] / Лукаш Г.П. – Донецьк : ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «ПРОМІНЬ», 2011. – 438 с.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях:

1. *Лукаш Г.П.* Вияви категорії змістовності підтекстової інформативності в художньому тексті / Г.П. Лукаш // Восточноукраинский лингвистический сборник : сб.науч. трудов. – Донецк : ДонГУ, 1998. – С. 302-307.
2. *Лукаш Г.П.* До питання про класифікацію магазинів / Г.П. Лукаш // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 1999. – Вип. 5. – С. 302-307.
3. *Лукаш Г.П.* Травестія І. Котляревського та карнавальність Ю. Андруховича / Г.П. Лукаш // Записки з ономастики : зб. наук. праць. – О. : Астропринт, 1999. – Вип. 2. – С. 31-40.
4. *Лукаш Г.П.* Роль символного значення історичного ономастикону в сучасній українській поезії / Г.П. Лукаш // Восточноукраинский лингвистический сборник : сб. науч. трудов. – Донецк : Донеччина, 2000. – С. 152-156.
5. *Лукаш Г.П.* Тенденції постмодернізму в поетичному ономастиконі заключного відрізка ХХ ст. / Г.П. Лукаш // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – 2000. – № 2. – С. 89-95.
6. *Лукаш Г.П.* Мовний простір Юрія Андруховича (роман «Московіада») / Г.П. Лукаш // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 136-141.
7. *Лукаш Г.П.* Особливості організації художнього тексту Василя Стуса / Г.П. Лукаш // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – С. 261-263.
8. *Лукаш Г.П.* Поетика історичного топоніма в українській поезії / Г.П. Лукаш // Наукові записки. Серія: Філологічні науки : зб. наук. праць. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2001. – С. 245-251.
9. *Лукаш Г.П.* Функціональні особливості прагматонімів у поетичному тексті. / Г.П. Лукаш // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2001.– Вип. 117-118. – С. 136-142.
10. *Лукаш Г.П.* Основні тенденції формування ономастикону поезії 90- х років / Г.П. Лукаш // Наукові записки. Серія: Мовознавство : зб. наук. праць. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. Вип. 1 – С. 151-154.
11. *Лукаш Г.П.* Матеріали до словника конотативних власних назв (Літера А) / Г.П. Лукаш // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – 2003. – № 1. – С. 87-93.
12. *Лукаш Г.П.* Матеріали до словника конотативних власних назв (Літера Б-Г) / Г.П. Лукаш // Восточноукраинский лингвистический сборник : сб. науч. трудов. – Донецк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. – Вып. 10. – С. 98-112.
13. *Лукаш Г.П.* Міф і міфологічні конотоніми / Г.П. Лукаш // Λογος όνομασυντικη : наук. журнал. – Донецьк, 2006. – № 1. – С. 56-63.

14. *Лукаш Г.П.* Процес моделювання конотонічних конструкцій / Г.П. Лукаш // Восточноукраинский лингвистический сборник : сб. науч. трудов. – Донецк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. – Вып. 10. – С. 113-126.
15. *Лукаш Г.П.* Типологія конотонімів / Г.П. Лукаш // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 356-359 : Слов'янська філологія. – С. 315-317.
16. *Лукаш Г.П.* «Наслухаючи світ...» (звукові образи в поезії В. Стуса) / Г.П. Лукаш // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. – Донецьк: Норд-Прес, 2008. – Вип. 12. – С. 406-414.
17. *Лукаш Г.П.* Семантична структура конотативних власних назв / Г.П. Лукаш // Λογος όνομασυντικη : наук. журнал. – Донецьк, 2009. – № 1 (3). – С.53-58.
18. *Лукаш Г.П.* Відконотонімні та квазівідконотонімні утворення антропонімічного походження / Г.П.Лукаш // Studia slovakistica. 10. Ономастика. Топоніміка : зб. наук. праць. – Ужгород : Вид-во Олександрії Гаркуші, 2009. – Вип. 10. – С. 106-115.
19. *Лукаш Г.П.* Відтопонімні конотативні власні назви / Г.П. Лукаш // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 12, Т. IX (134). – С. 302-307.
20. *Лукаш Г.П.* Функціональна семантика граматичних категорій власних назв / Г.П. Лукаш // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – С.216-221.
21. *Лукаш Г.П.* Конотонімія сакрального світу / Г.П. Лукаш // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 506-508: Слов'янська філологія. – С.254-260.
22. *Лукаш Г.П.* Ознаки системної організації конотативної онімії / Г.П. Лукаш // Мовознавство. – 2011.– № 2. – С. 68-79.

Матеріали, опубліковані в інших виданнях:

1. *Лукаш Г.П.* К вопросу о коннотации онима *Чернобыль* в украинском языке / Г.П. Лукаш // Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов : материалы Междунар. науч. конф., (Волгоград, 24-27 апреля 2005 г.). – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. – С. 253-255.
2. *Лукаш Г.П.* Конотонім як концепт культури / Г.П. Лукаш // Семантика мови і тексту : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., (Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2006 року). – Івано-Франківськ : Вид. диз. відділ, 2006. – С. 257-259.
3. *Лукаш Г.П.* Концептуальное соотношение общих коннотонимов в русском и украинском языках / Г.П. Лукаш // Материали Междунар. конф. [«Русский язык: система и функционирование» (к 80-летию проф.

П.П. Шубы)], (Минск, 6-7 апреля 2006 г.) – Минск : Белорусский гос. университет, 2006. – С. 56-63.

4. Лукаш Г.П. Ономастична метафора й конотативний онім: спільне та відмінне / Г.П. Лукаш // Актуальные вопросы славянской ономастики. Славянская ономастика в ареальном, этимологическом и хронологическом аспектах : материалы III Междун. науч. конф. (Гомель, 6-7 окт. 2006 г.). – Гомель : ГТУ им. Ф. Скорины, 2006. – С. 171-178.

5. Лукаш Г.П. Джерела виникнення конотонімів / Г.П. Лукаш // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – С. 327-330.

6. Лукаш Г.П. Конотоніми літературного походження / Г.П. Лукаш // Материалы I Крымских Междунар. Михайловских чтений [«Собственное имя в русской и мировой литературе»]. – Крым-Донбасс, 2007. – С. 62-68.

7. Лукаш Г.П. Матеріали до словника конотативних власних назв (Літера Д-Є) / Г.П. Лукаш // Михайлов В.Н. . Избранное. [Михайловские чтения 2007-2008. Антология поэтонимологической мысли]. – Донецк : ТОВ «Юго-Восток», 2008. – Т. 1. – С. 254-264.

8. Лукаш Г.П. Об основных положениях теории коннотативной онимии / Г.П. Лукаш // Стратегии исследования языковых единиц : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Тверь, 16-17 апреля 2010 г.). – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2010. – С. 270-276.

9. Лукаш Г.П. Ономастический концепт как категория коннотативной онимии / Г.П. Лукаш // Надз'янені проблеми лексикалогії і анамастики славянських моў : зб. наук. артыкулаў. – Мазыр : УА «МДПУ імя І.П. Шамякіна», 2010. – С. 14-16.

АНОТАЦІЯ

Лукаш Г.П. Український конотонімікон: структура і чинники формування. – Рукопис/

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Інститут української мови НАН України, Київ, 2011.

Роботу присвячено комплексному дослідженню структури та чинників формування українського конотонімікону в контексті загальних закономірностей утворення нових онімних значень в інтралінгвальному та інтерлінгвальному аспектах, вивченню особливостей їх вияву в українській мові.

У дисертації проаналізовано семантичні зміни власних назв, результатом дії яких став новий онімний клас – конотоніми. З погляду теорії конотонімії з'ясовано мовні особливості, джерела виникнення, функції, синтаксичні моделі українських конотонімів, етапи їх конотонімізації, а також діапазон відконотонімного творення. Обґрунтовано взаємозв'язок мовних і позамовних

чинників у процесі кореферентної номінації різних за характером, умовами функціонування, способами подальшої узуалізації груп конотативних онімів. Визначено чинники формування українського конотонімікону.

Виявлено механізми концептуалізації конотонімів як шляхи реалізації семантичної динаміки власних назв. Уведено до наукового обігу новий онімний матеріал – українську конотонімію. В інтерлінгвальному та інтралінгвальному аспектах простежено явище семантичного розширення власних назв як важливого фактора поповнення лексичного складу мови. За допомогою концептуального аналізу встановлено, що просторові та часові зони перетину конотонімосфер української та інших мов засвідчують подібність світосприймання в різних культурах.

Ключові слова: конотація, конотонім, конотонімізація, конотонімікон, мовна картина світу, концептуальна картина світу, концептосфера, онімна семантична структура, вторинна онімна номінація.

АННОТАЦІЯ

Лукаш Г.П. Украинский коннотонимикон: структура и факторы формирования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Институт украинского языка НАН Украины, Киев, 2011.

Диссертационная работа посвящена комплексному анализу структуры и факторов формирования украинского коннотонимикона в контексте общих семантических изменений имен собственных, результатом которых явилось создание нового онимного класса – коннотонимов. На основе теории коннотонимии установлены языковые особенности, причины и источники появления коннотонимов в украинском языке, их функции, синтаксические модели, этапы коннотонимизации, а также диапазон отконнотонимного образования.

На материале украинского языка очерчен состав интерлингвальной и интралингвальной коннотонимии, описана его специфика, определены основные тенденции формирования и развития. Установлено, что украинская коннотонимия развивается в трех уровнях. Наиболее активный – интерлингвальная коннотонимия. В соотношении 1:5 к нему выступает национальная коннотонимия, построенная по образцу и синтаксическим моделям интерлингвальной коннотонимии, но на основе собственно украинских артефактов. Наименьшая ее часть представлена диалектными и локально сосредоточенными коннотонимами, зависящими от территориального распространения.

Процесс семантического расширения имен собственных проанализирован в контексте теоретических интерпретаций природы значения. Объединяющим фактором различных подходов названы исходные положения гносеологии, поскольку любое проявление семантических

категорий в языке связано с его участием в отображении реального мира. Природа языкового знака анализируется в связи с его возможностью соотноситься с миром, существующим вне человека, но познаваемым им, его мышлением. Пространственные и временные зоны пересечений коннотонимосфер украинского и других языков подтверждают наличие таких фрагментов языковых картин мира, которые характеризуют их подобие. Эта информация, оказываясь вне своего собственного текста, обобщенно представляет коннотонимикон как универсальное явление многих языков.

В результате изучения коннотонимов как динамических единиц отмечен неустойчивый характер семантики “перевоплощенного онима” и высокий потенциал обогащения его образной сферы.

Привлечение новых аспектов и методов изучения природы лексического состава языка позволило расширить теорию коннотативной онимии новыми положениями. Рассмотрены приемы системной организации украинской коннотонимии; механизм коннотонимизации; условия и этапы коннотонимизации; интерлингвальную и интралингвальную изменчивость структуры онимного значения; роль окказиональности и прецедентности в этом процессе.

С целью составления метаязыка анализа коннотонимии предложено понятия окказионального коннотонима; коннотонимного концепта; системы коннотонимии, категорий коннотонимики как науки о коннотонимах.

В работе обоснованы основные положения, принципы построения, типология коннотонимии, ее категориальный аппарат. Динамика значения онимной лексики прослежена в аспекте концептуализации и языковой категоризации мира. Описан характер семантического пространства коннотонимов в парадигматике и синтагматике украинского языка; проанализированы их словообразовательные особенности, что подтвердило положение об активном обогащении словарного состава языка вследствие коннотонимизации имен собственных. Анализ коннотонимов в мультипарадигматических аспектах доказал, что имена собственные, впитывая мифологическую, теологическую, философскую и общеинтеллектуальную информацию, выступают своеобразными свернутыми культурными знаками, формирующимися в историческом, социальном, национально-культурном и других контекстах и способны отражать эмоциональную оценку объекта.

Характеристика коннотонима, осуществленная с помощью концептуального анализа, помогает зафиксировать моделирование коннотонимов как активный способ семантического воплощения во внутренней форме лексической единицы языка интеллектуального мировосприятия личностью разнообразия мира. Это проявляется в творческих речевых поисках и воплощается в парадигматике – в трансформации семантической структуры онима и в синтагматике – в языковом конструировании.

Ключевым постулатом теории коннотонимии стало определение доминанты мировой и национальной коннотонимии, которой выступает жизненно актуальный образ, организованный в соответствии с иерархией общечеловеческих ценностей, представлений о любви, добре и зле, красивом и ужасном, истине, справедливости, мужестве и т.д. В основе этого образа лежат антропоцентрические архетипы, сформированные человеческим сознанием с самых древних времен.

В условиях накопления определенного опыта в изучении процесса семантического расширения имен собственных появилась возможность обозначить проблематику и пути дальнейшего решения актуальных задач коннотонимики как науки о коннотонимах.

Ключевые слова: коннотация, коннотоним, коннотонимизация, коннотонимикон, языковая картина мира, концептуальная картина мира, концептосфера, онимная семантическая структура, вторичная онимная номинация.

SUMMARY

Lucash G.P. Ukrainian connotonymy: structure and factors of formation. – Manuscript.

Thesis for the Doctor Degree in Philology: Speciality 10.02.01 –Ukrainian. –□
Institute of Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2011.

The thesis focuses on the analysis of semantic change in the proper names, resulting in a new onym class – connotonims. Within the of connotonymy theory the language peculiarities, sources of appearing, functions, models of connotonims, stages of their connotonymization , and also the scope of connotonimic derivation were clarified. The interconnection of language and extralinguistic factors in the process of co-referential nomination of different by the nature, conditions of functioning, methods of further narrowing of groups of connotonymic onyms were proved. Special attention is devoted to the mechanism of connotonym conceptualization as the realization method of semantic dynamic of proper names. A new onym material of ‘Ukrainian connotonymia’, is included in scientific circulation. The phenomenon of semantic extension of proper names was considered as an important factor of replenishment of lexical language structure in interlingua and intralingua aspects.

Key words: connotation, connotonym, connotonymization, connotonymycon, language map of the word, conceptual picture of the word, sphere of concepts, semantic structure of the proper names, indirect nomination of the proper names.